

Л.В. ЯРОВА. СТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ПРІОРИТЕТ СУЧАСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджено шляхи створення людського капіталу як пріоритетного напрямку соціальної політики України. Аналізується сутність поняття «людський капітал», визначаються критерії ефективності нової соціальної політики України щодо відтворення людського капіталу.

Ключові слова: людський капітал, соціальна політика, пріоритетні напрямки соціальної політики України.

Исследованы пути создания человеческого капитала как приоритетного направления социальной политики Украины. Анализируется сущность понятия «человеческий капитал», определяются критерии эффективности новой социальной политики Украины по воссозданию человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, социальная политика, приоритетные направления социальной политики Украины.

This article attempts to explore ways of developing human capital as a priority social policy of Ukraine. We analyze the essence of the concept of «human capital», defined performance criteria for a new social policy of Ukraine on the re-establishment of human capital.

Key words: human capital, social policy, social policy priorities in Ukraine.

Як засвідчує практика провідних зарубіжних країн, найважливішим орієнтиром сучасної бюджетної політики є виділення частини суспільних ресурсів на створення людського капіталу, тобто на охорону здоров'я, професійну підготовку й перепідготовку кадрів. У відповідності з цим пропонується дослідити створення людського капіталу як пріоритетного напрямку соціальної політики України. У цьому контексті варто проаналізувати сутність поняття «людський капітал», визначити критерії ефективності нової соціальної політики України по відтворенню людського капіталу.

Поняття «людський капітал» уперше було сформульовано в «Політичній арифметиці» В. Петі. Пізніше воно знайшло своє відбиття в працях «Дослідження про природу й причини багатства народів» А. Сміта, «Принципи політичної економії» А. Маршалла, працях інших учених. Однак як самостійний розділ економічного аналізу теорія людського капіталу сформувалася тільки в 1950–60-роки. Заслуга в цьому належить американському економістові Т. Шульцу, а базова теоретична модель була розроблена й викладена Г. Беккером у книзі «Людський капітал». Ця праця стала основою для всіх подальших досліджень у цій сфері й була визнана класикою сучасної економічної науки. Пізніше розробкою теорії людського капіталу займалися зарубіжні вчені М. Блауг, Е. Лезер, Р. Лейард, Дж. Мінцер, Дж. Псахаропулос, Ш. Розен, Ф. Уелч, Б. Чизик, М. Фрідман та ін.

Суть теорії людського капіталу полягає в тому, що інвестиції на освіту й охорону здоров'я створюють людський капітал подібно до того, як витрати на устаткування й матеріали формують фізичний капітал. Підвищення розумових й фізичних здатностей працівника як складових людського капіталу привносяться до нагромадження матеріально-речовинних елементів виробництва. При цьому створення системи охорони здоров'я розглядається, насамперед, як інструмент

прагматичної діяльності людини, що передбачає швидке повернення вкладених коштів і ресурсів та їхнє відтворення в інтересах того, хто виступає замовником, споживачем підготовлених кадрів. Таким чином, робиться припущення, що існує безпосередній зв'язок між інвестиціями в людський капітал і продуктивністю праці. Збільшення людського капіталу повинне сприяти зростанню продуктивності праці й ефективності виробництва. Одночасно з ростом продуктивності праці повинне відбуватися збільшення доходів працівника, що, у свою чергу, стимулює його робити нові інвестиції в здоров'я з метою поповнення запасу знань, навичок і мотивацій (саме сукупність уроджених здатностей і придбаних знань, навичок і мотивацій, за визначенням Г. Беккера, й становлять людський капітал), щоб згодом його знову ефективно застосовувати¹.

У сучасній науковій літературі відзначається, що «сформоване поняття людського капіталу стає занадто вузьким і утилітарним для характеристики творчого потенціалу суспільства в сучасному розвитку й вимагає розширювального тлумачення². Слід зазначити, що створення концепції людського капіталу йшло шляхом розширення трактування спочатку запропонованого Т. Шульцем і Г. Беккером поняття «інвестиції у людину». Сьогодні в нього включаються не тільки витрати на підготовку і перепідготовку кадрів, а й всі інші витрати на відтворення робочої сили. Розрахунки Всесвітнього Банку включають у нього значну частину споживчих витрат – поточні витрати родин на харчування, одяг, житла, утворення, охорону здоров'я, культуру, а також витрати держави на ці цілі. Відповідно до розрахунків, зроблених Всесвітнім Банком з метою оцінки основних складових національного багатства – людського капіталу, природного капіталу й відтвореного капіталу – людський капітал становить у цій структурі від 70 до 76% у Західній Європі³.

Прагнучи скоротити соціальні витрати або хоча б не допустити їхнього подальшого зростання, уряди європейських країн вважають пріоритетною метою надання таких суспільних благ, як охорона здоров'я й освіта. Саме тому державні інвестиції на охорону здоров'я й освіту по частці у ВВП в усіх цих країнах набагато перевищували витрати на оборону⁴.

Відомо, що всі сучасні економіки побудовані на взаємодії ринкових і неринкових секторів. Західні теоретики звертають увагу на те, що породжувана вільним ринком нерівність може негативно впливати на ефективність, тому що вона руйнує соціальний капітал. Успіхи індивідуальних підприємців не означають, що суспільство в цілому не розвивалося б більш успішно, якби зруйнований твердою конкуренцією й поляризацією доходів соціальний капітал удалося зберегти й розвинути. В інформаційному суспільстві рівномірний розподіл соціального капіталу не менш важливий фактор ефективності, ніж концентрація фінансового капіталу.

Таким чином, звільнення ринку при серйозних структурних диспропорціях, монополізації економіки, незрілості громадянського суспільства, відсутності в працівників навичок відстоювання своїх інтересів, заниженому рівні заробітної плати вже на старті реформ привело до руйнування людського капіталу й соціального капіталу, відтворення яких стає усе більш проблематичним.

У сформованій критичній ситуації основні зусилля держави в Україні повинні бути спрямовані на збереження й відтворення нематеріальних складових суспільного багатства. Поки це завдання не буде вирішене, відтік із країни елітних людських ресурсів і фінансового капіталу буде тривати. Із цією метою

необхідно переглянути як місце соціальної політики в системі державних пріоритетів, так і її загальну концепцію, а, отже, пропоновані форми й методи реалізації.

Варто пам'ятати, що навіть при збільшенні внутрішнього валового продукту частку державних витрат на соціальну політику до рівня цивілізованих економік у перехідних державах не вдається забезпечити. Спроби виявлення найбільш бідних являють собою, на наш погляд, найменш раціональну стратегію: витрати на ідентифікацію «правильних» адресатів і відстеження проходження допомоги значно перекрыють суму реальної допомоги. Не можна не враховувати також, що одержання додаткового доходу через системи соціальної допомоги й благодійних фондів знижує самооцінку людей, підриває їхню впевненість у собі, зводить до принизливого становища об'єктів добродійності, не здатних самостійно подбати про себе й бути корисними суспільству. Більш широке застосування активних програм соціального захисту (наприклад, суспільних робіт) при збереженні прихильності загальної перерозподільної концепції знімає проблему тільки частково, тому що в більшості випадків створює лише видимість участі.

Тому, визначаючи орієнтири активної соціальної політики в Україні, варто враховувати досвід розвинених країн з їхніми досягненнями й проблемами. У Європейських країнах останнім часом усе більш популярною стає політика, спрямована на створення соціально-активного суспільства. Мета такої політики полягає в тому, щоб підтримувати активних, упевнених у собі, самостійних громадян. У країнах Європейського Союзу (ЄС) і Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) соціально-активне суспільство вважається кращим і практично єдиним з боротьби з бідністю й соціальним виключенням (ОЕСР, 1990). Під впливом рекомендацій ОЕСР (1994) і Європейської Комісії (1997), заклик до зміни – від пасивного підходу до активних щодо зайнятості в межах соціальних систем – став дуже популярним.

При цьому треба врахувати, що термін «активний» використовується для того, щоб підкреслити бажання щодо навчання й подальшого працевлаштування, а термін «пасивний» з метою позначити переважне прагнення громадян до соціальних гарантій, що дозволяє бути в певній мірі бездіяльним. Використання цих термінів забезпечує особливо чітке вираження політичного контексту. Як пише Н. Григор'єва, політичні формулювання «активні» і «пасивні» настільки закріпилися термінологічно, що питання необхідності компенсації раптом зникли з політичного порядку денного для тих, хто має мало потенційних можливостей для власних зусиль досягнення яких-небудь позицій на ринку праці»⁵.

У цьому зв'язку варто підтримати думку, висловлену деякими дослідниками (Е. Лібановою, А. Колодій та ін.) щодо того, що соціальна політика повинна бути спрямована не тільки на уразливі соціальні групи непрацюючого населення, але й на зайняті в суспільному виробництві. Тим більше, що саме зайняті в суспільному виробництві групи створюють умови для підтримки соціально уразливих груп населення. Інакше поняття «соціальна політика» повинна ототожнюватися з поняттям «соціальний захист», а це не обгрунтовано. А. Колодій вважає, що «соціальна політика не може бути ефективною, якщо своїм об'єктом бачить винятково соціально уразливі верстви населення, які, безумовно, вимагають уваги з боку держави й суспільства в цілому... Оскільки від реалізації соціальної політики залежать від сфери праці, то основою соціальної політики й соціального розвитку є саме соціально-трудова політика. А виходить, що соціальна політика стосується всього соціуму. На її полі перебувають і економічно сильні, і еко-

номічно слабкі»⁶.

На думку Е. Лібанової, поширення системи добровільного страхування на всі групи населення значно б знизило ризик бідності у випадку настання страхового випадку й зменшило б необхідність надання соціальної допомоги за рахунок бюджету⁷. У зв'язку з цим доречно розглянути питання про матеріально-майнове становище населення в термінах великих соціальних страт. Довгий час культивувався міф про те, що довгоочікуваний економічний ріст автоматично гарантує зростання доходів для всіх груп населення. Цей міф сформував у суспільстві уявлення про зростання доходів як про природну нагороду за довготерпіння. Як відомо, економічний ріст не приводить автоматично до подолання бідності й зменшення надмірної диференціації. Тільки тоді, коли результати економічного росту спрямовані на досягнення цілей людського розвитку, можна говорити про вирішення соціальних проблем. Досвід економічно розвинених країн показує, що тільки завдяки істотним державним інвестиціям у людський капітал і прогресивній системі соціальних заходів можна зменшити нерівність у розподілі доходів і дійти згоди в суспільстві. Соціальний розвиток – це наслідок, і вирішальний фактор економічного росту. У той же час підвищення рівня життя є стимулом до праці, джерелом платоспроможного попиту, гарантією довіри громадян до державної влади.

Однак реальним результатом останніх років є збільшення зони бідності українського населення. Середній клас загалом зберігає свої позиції як відносно успішна в соціальних і економічних відносинах група. Тим часом найбільш проблемною для країни, що пережила тривалу трансформаційну стадію, була й залишається так звана соціальна група нижче середнього, котра становить значно більшу частину соціуму. Ця група не включена в економічне зростання і не є прямим учасником соціальних програм, фінансованих з державного бюджету, можливості якого також за рахунок сприятливої економічної динаміки розширилися. Саме ця масова група перебуває поза зоною політичного впливу. Люди або нічого не одержують від економічного росту, або імпульс від економічного росту доходить до них в різаному вигляді.

Звідси виникає ще одне стратегічне завдання, що постає перед майбутньою соціальною системою: не подолання бідності, а сприяння механізмам висхідної соціальної мобільності й формування соціального ліфту для всіх груп населення. Відповідно соціальна політика України концентрується на двох полюсах вікової піраміди. Соціальні зобов'язання відносно літнього населення й стан пенсійної системи були й залишаються у фокусі соціально-економічної політики української держави. Останнім часом значно більше уваги приділяється демографічній групі, що перебуває на протилежному полюсі, проблемам дітей і дитинства. Тема інвестицій у дітей набуває великої політичної ваги.

У той же час у системі пріоритетів очевидно й інше: у найбільш уразливому становищі виявляється населення середніх (працездатних) вікових груп. Саме на них покладає основний тягар соціальних витрат по підтримці дітей і людей похилого віку. Саме населення середнього віку залишається на узбіччі соціально-економічної політики. Абсолютно більша частина факторів, впливу на становище працездатного населення лежить на стороні ринку праці, що сьогодні розвивається винятково під впливом загальної економічної кон'юнктури.

Стає очевидним, що глобальним викликом стало: забезпечення загального балансу (демографічного, економічного, соціального, територіального). Пошук

такого балансу – не тільки можливий, але практично єдино реальний шлях майбутнього розвитку. І мова йде не про окремі соціальні програми або проекти. Це вимога серйозних структурних реформ в економіці й інституціональних перетвореннях у соціальній сфері. До вироблення загальної або хоча б переважної позиції по даній проблемі в політичних і експертних колах ще далеко. Однак тільки за такого повороту подій українське суспільство може розраховувати на стійкий економічний ріст, успішний соціальний розвиток, а значить і на європейську інтеграцію.

Як пише англійський експерт М. Денджерфілд: «У Європі сьогодні практикуються різні альтернативні види взаємин з ЄС, і якщо в таких країнах, як Україна, дискурс про європейське майбутнє зможе більше зосередитися на тому, як можна розвивати й інтенсифікувати участь у процесі європейської інтеграції і як можна мобілізувати стосовно до цієї мети політичний порядок денний, а не на одержимості членством у ЄС як таким, то перспективи вдалої європеїзації й утвердження європейської ідентичності можуть виявлятися набагато більш райдужними. У свою чергу, цей момент залежить від визнання того, що європейська політика добросусідства (ЕПД) – механізм скоріше включення, ніж виключення, і така політика може сприяти прогресу з погляду як економічного розвитку, так і перспектив євроінтеграції. Він також залежить від того, наскільки реалістично на даному етапі сприймається прагнення до членства»⁸.

Через десять років Україна повинна увійти у двадцятку найрозвиненіших країн світу. Саме таке завдання поставив Президент України Віктор Янукович. Для вирішення цього завдання створений спеціальний комітет реформ⁹. Однак поки що в українському суспільстві продовжує залишатися багато невирішених соціальних проблем, більше того, вони загострюються для ряду категорій населення. Продовжує залишатися низьким рівень життя більшості населення України, соціальна структура наближена більше до латиноамериканських або африканських, ніж до європейських зразків (високий рівень розшарування, масштабна бідність, відсутність потужного середнього класу)¹⁰.

Незважаючи на певні заходи з боку уряду, в Україні не скорочується дистанція між багатими й бідними. Процеси розшарування населення за рівнем доходів з моменту появи й розширення безробіття вже не можна назвати просто падінням рівня життя. Набирає сили процес люмпенізації, що збільшується тим, що зuboжіння основної маси населення й формування незначної групи багатих відбувається фактично за відсутності середнього класу.

Прогресують негативні інституціональні зміни в соціально-політичній сфері. Тому назріла необхідність пошуку нових підходів до соціальної політики. Варто погодитися з російською дослідницею І. Герасимовою, яка вважає: «В умовах підвищення ролі людини в розвитку соціальної сфери, що забезпечує умови його життєдіяльності і якість життя, ефективна соціальна політика повинна ґрунтуватися на наступних принципах: профілактика негативних стійких соціальних тенденцій і подій, що вже відбулися; соціальне інвестування, що забезпечує скорочення чисельності нужденних; ініціювання й розвиток механізмів самоорганізації, самозабезпечення громадян (інтерактивність)¹¹.

Як відзначає Е. Лібанова, декларовані Україною устремління до юридичної, а не тільки фактичної європейської інтеграції мають за мету формування європейського способу життя і перехід на відповідну модель розвитку. До цього спонукує й поширення серед українського населення європейських стандартів життя,

природно викликане інтенсивними поїздками українських громадян за кордон. «На практиці це означає бажання більшості українців мати таке ж житло, харчуватися, одягатися й відпочивати як середній європеець. Звичайно, для цього потрібні гроші, відповідно, саме рівень оплати праці став сьогодні визначальним критерієм вибору робочого місця. Зокрема, за даними Інституту соціальних досліджень, так уважають 95% опитаних жителів України»¹².

Критеріями ефективності нової соціальної політики можуть бути: підвищення якості життя населення; збереження й розвиток людського потенціалу країни; ріст соціальної й трудової мобільності; підвищення ефективності формування й використання фінансових, матеріальних, інформаційних і кадрових ресурсів соціальної сфери»¹³.

Отже, соціальна політика Української держави повинна ґрунтуватися на правильно вибудованій системі пріоритетів, поетапному вирішенні соціальних проблем, ефективному використанні наявних ресурсів, узгодженні зобов'язань держави й реальних можливостей економіки. Однак останнє не означає, що мова повинна йти про збільшення соціальних витрат. В умовах кризи найважливішим завданням стає підвищення ефективності використання ресурсів, спрямованих на соціальні потреби. З досвіду розвинених країн можна зробити висновок, що ефективна соціальна політика є важливою умовою створення й відтворення людського капіталу, підвищення продуктивності праці й ефективності використання трудових ресурсів, забезпечення стабільного росту економіки в цілому.

1. Безтелесна Л. Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення // Економіка України. – 2009. – № 7. – С. 4-12. **2.** Социальные источники экономического развития / Отв. ред. Ф.Э. Бурджалов. – М.: ИМЭМО РАН, 2005. – С. 52. **3.** Там само. – С. 52. **4. Осадчая И.** Постиндустриальная экономика: меняется ли роль государства // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 5. – С. 33. **5. Григорьева Н.С.** «Активное гражданство»: стратегия и механизм современной европейской социальной политики. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.socpolitika.ru/rus/social_policy_research/applied_research/document5591.shtml. **6. Колот А.** Мифы социальной политики, или с чего следует начать формирование новой модели // Зеркало недели. – 2010 г. – 23 января. – № 2 (782). **7. Лібанова Е.** Соціальні проблеми в практиці управління // Економіка України. – 2008. – № 10. – С.132. **8. Денджерфілд М.** Европейский Союз и посткоммунистическая Европа: один поход или несколько? // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 1. – С.122. **9. Янукович** приказал стране осуществить «рывок». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/podrobnosti/2010/03/28/675326.html>. **10. Лібанова Е.** Цит. праця. – С. 120. **11. Герасимова И.Н.** Тенденции развития социальной сферы и качества жизни населения в современной экономической системе: Автореф. дис... канд. экон. наук. – Чебоксары, 2008. – С. 9. **12. Лібанова Е.** Цит. праця. – С. 128-129. **13. Герасимова И.Н.** Цит. работа. – С. 9.